

Agata Wicenciak-Szulc

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

<https://orcid.org/0009-0005-0764-3644>

Undervisning och lärande om Förintelsen i Sverige

Teaching and learning about the Holocaust in Sweden

Since the turn of the 21st century, Sweden has been deeply committed to preserving the memory and disseminating knowledge of the Holocaust. The country stands out internationally for its contributions to the establishment of the International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), which focuses on education, research, and commemoration of the Holocaust. As the organizer of an international conference on the Holocaust, Sweden played a pivotal role in the issuance of the Stockholm Declaration, which emphasizes the importance of Holocaust education in preventing future genocides. Holocaust education is a mandatory component of the history curriculum in Swedish primary schools. This article presents the current research on Holocaust education in Sweden, outlining the educational objectives set for Holocaust teaching, the methods employed by Swedish educators, and the outcomes of such instruction. The empirical section of the article analyses projects by two Swedish educators actively engaged in Holocaust education in Sweden.

Keywords: Sweden and the Holocaust, teaching about the Holocaust, learning about the Holocaust, antisemitism, study trips to Holocaust memorial sites

Nyckelord: Sverige och Förintelsen, undervisning om Förintelsen, lärande om Förintelsen, antisemitism, studieresor till Förintelsens minnesplatser

Inledning

Förintelsen som en särskild historisk händelse har samlat en internationell gemenskap och väckt intresse och engagemang för undervisning och lärande inom området. Sedan grundandet av International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) har undervisning och lärande om Förintelsen gradvis utvecklats och blivit mer professionellt, institutionaliserat och globalt. Förintelsen inkluderas i formella läroplaner och allt oftare även i lärarutbildningar och pedagogiska fakulteter på universitet (Eckmann et al. 2017: 18). Sverige spelade en betydande roll i att Förintelsen fick en framträdande internationell status i historiekulturen, särskilt

under det senaste sekelskiftet (Karlsson 2008: 28). Undervisning om folkmordet blev ett obligatorisk moment i linje med den svenska skolans uppdrag tillsammans med att förmedla och förankra respekt för mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar (Ammert 2011: 87). Artikelns syfte är att visa en översikt av aktuell forskning om undervisning och lärande om Förintelsen i Sverige. Den försöker svara på frågorna om vilka mål lärare och elever arbetar mot, vilka metoder som används samt vilka effekter undervisningen har. Översikten tar också hänsyn till en kritisk bedömning av de utmaningar och begränsningar som finns i Sveriges insatser för utbildning om Förintelsen. I artikeln presenteras även analysresultat av ett urval av pedagogiska projekt om Förintelsen som har realiserats i svenska skolor av två erfarna och engagerade pedagoger.

1. Sverige och Förintelsen

Sverige var neutralt under andra världskriget och Förintelsen skedde inte på svensk mark. Trots det gjorde Sverige viktiga humanitära insatser för att rädda judar, bland annat genom Raoul Wallenberg, som 1944–1945 räddade tiotusentals ungerska judar i Budapest med hjälp av skyddspass (Bruchfeld och Levine 2015: 66). En annan svensk insats var räddningsaktionen ”vita bussarna”, ledd av Folke Bernadotte och Svenska Röda Korset i krigets slutskede. Över 20 000 fångar från tyska koncentrationsläger fördes till Sverige för vård. Många av dem som stannade i Sverige, vittnade om Förintelsen. (Bruchfeld och Levine 2015: 67). Direkt efter kriget organiserades två stora dokumentationsprojekt i Sverige: Historiska kommissionen i Stockholm och det Polska källinstitutet (PIZ) i Lund, som samlade vittnesmål från överlevande från Förintelsen och till stor del genomfördes av de överlevande själva. Detta bidrog till att öka medvetenheten om Förintelsen (Tureby och Wagrell 2020: 17–18). Under efterkrigstiden var Sveriges intresse för folkmordet på Europas judar inte så omfattande. Landet deltog inte i världskriget och inte heller i det kalla kriget, och dess medborgare kunde varken känna sig ”delaktiga, drabbade eller ansvariga” (Ammert 2011: 12). Under 1950-, 60- och 70-talen försökte personer som Eli Getreu, Ludwika Broel Plater och Adam Lesniewski sprida kunskap om Förintelsen med hjälp av redan insamlat material. Trots deras insatser har de nästan helt fallit i glömska i svensk historieskrivning. De saknade nämligen det institutionella stöd, vilket begränsade deras genomslag. De tre årtiondena har beskrivits som tysta vad gäller Förintelsen i Sverige (Tureby och Wagrell 2020: 28–29). 1980-talet kännetecknades av ett skifte där stora insamlingsprojekt startades, där överlevande gavs möjlighet att berätta – eller ”ge vittnesmål” – om sina erfarenheter. Ett exempel är Hédi Frieds Café 84 i Stockholm, som blev en viktig stödjande mötesplats för överlevande. Under 1980- och 1990-talen fanns en oro för att Förintelsen skulle falla i glömska, vilket ledde till att överlevande började vittna i skolor. Organisationer som Föreningen

Förintelsens Överlevande och Förintelsens Ögonvittnen bildades för att stödja detta arbete. Sveriges EU-inträde 1995 blev en drivkraft för landet att ansluta sig till det framväxande historiebruket kring Förintelsen. En undersökning bland svenska skolungdomar våren 1997 blev inledningen på denna utveckling. Det visade sig att svenska ungdomar hade bristande kunskaper om Förintelsen eller inte var säkra på om den ägt rum. Regeringens förslag, med Göran Persson som statsminister, var då att genomföra en informationskampanj om folkmordet som fick namnet Levande historia. Inledningsvis var det ett utbildningsprojekt som senare blev en svensk myndighet, Forum för levande historia (FLH), vilken inrättades med syftet att stärka demokratin genom utbildning om Förintelsen.

Informationsinsatsens resultat var även en utgivning av en bok med fakta om Förintelsen *...om detta må ni berätta...* vilken skickades till familjer i Sverige. På initiativ av Göran Persson skapades 1998 IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance) vars uppgift är att "genom utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen förebygga intolerans och i förlängningen folkmord och andra brott mot mänskligheten" (Forum för levande historia a, u.å.). Även Stockholmsdeklarationen skapades på initiativ av Sverige, genom regeringen och statsminister Göran Persson, i samarbete med det internationella samfundet under Stockholms Internationella Forum om Förintelsen år 2000. I samband med konferensen antogs deklarationen enhälligt av 51 stater för att dela åtagandet med att stödja "minneshållande, undervisning och studier av Förintelsen" (Forum för levande historia b, u.å.) så att kunskaper om Förintelsens historia inspirerar människor att verka för allas lika värde. Det fastställdes då att den 27 januari, dagen för befrielsen av koncentrationslägret Auschwitz, skulle bli Förintelsens minnesdag. Åren kring millenniumskiftet fick Sverige således en pionjärroll i arbetet med att ge Förintelsen en framträdande plats i den europeiska historiekulturen (Holmila och Kvist Geverts 2011, cit. per Flennegård 2023: 22–23).

Sedan 2011 är undervisning om Förintelsen obligatorisk i svensk skola (Persson 2011: 11). Den är fortsatt en del i kursplanen i historia för åk 7–9 i grundskolan ("De båda världskrigen, deras orsaker och konsekvenser. Förtryck, folkfördrivningar och folkmord. Förintelsen och Gulag. Människors motstånd mot förtryck – Lgr22") (Skolverket, u.å.). År 2019 undersöktes den svenska vuxna befolkningens inställning till Förintelsen och det märktes en förändring inom området i jämförelse med studien från 1997. Tjugo år efter informationsinsatsen Levande historia var 98% säkra på att Förintelsen hade ägt rum, 69% hade hört en överlevande berätta om Förintelsen och 24% hade besökt ett före detta förintelseläger. Dessutom konstaterar Österberg i sin rapport att svenska elever tillägnar sig kunskap om Förintelsen från olika källor, men att skolundervisning är av särskilt stor betydelse Österberg 2019: 4, 38).

Många överlevande från Förintelsen har gått bort, och snart kommer deras förstahandsvittnesmål inte längre vara tillgängliga. Mot denna bakgrund inrättade regeringen år 2022 Sveriges museum om Förintelsen för att bevara minnet och bära

det vidare till kommande generationer. Museet ska samla vittnesmål och berättelser som en del av ett levandegörande och långsiktigt minnesarbete (Sveriges museum om Förintelsen, u.å.).

2. Teaching and learning about the Holocaust (TLH)

Teaching and learning about the Holocaust (TLH) är en engelsk beteckning som används av t.ex. Pearce (2020: 1–27) och är begränsad till pedagogisk verksamhet i framför allt skolor. TLH har blivit ett internationellt forskningsfält inom utbildningsvetenskap (Flennegård 2023: 15). Det finns ingen vedertagen beteckning för området på svenska så den används av flera svenska forskare (t.ex. Flennegård 2023). Även denna artikel följer detta bruk. Eckmann och Stevick (2017) anser att forskningsfältet TLH har flera brister ur ett teoretiskt perspektiv och behöver utvecklas.

IHRA (2019: 18–19) skapade rekommendationer för TLH som Skolverket förordar svenska pedagoger att använda i undervisningen om Förintelsen. Där lyfts Förintelsen som en unik historisk händelse, präglad av sin omfattning, varaktighet och mål att utrota Europas judar och deras kultur. Undervisningen ska visa att folkmord sker i steg och kan förebyggas. Genom att studera Förintelsen kan elever förstå folkmordsprocesser, värna demokrati och rättssäkerhet samt analysera antisemitismens historia och hur hat och propaganda sprids – något som fortfarande är aktuellt i dagens samhälle.

Undervisning och lärande om Förintelsen anses vara av stor betydelse inom utbildningsväsendet i Sverige. Många forskare menar att de flesta svenska lärares syften med undervisningen om Förintelsen är att främja demokrati (Lange 2008; Wibaeus 2010; Ammert 2015). TLH har såväl ett bakåtvänt syfte med fokus på att beskriva Förintelsen som historisk händelse liksom ett framåtvänt syfte att hindra andra folkmord i samtid och i framtid (von Borries 2017, cit. per Flennegård 2023: 25). Ett tredje syfte med TLH är att betona i undervisningen vikten av tolerans, mänskliga rättigheter, demokrati samt minoriteters rättigheter i ett samhälle (Eckmann 2010: 17–32). TLH binds samman med skolans demokratiuppdrag vilket innebär att man undervisar om demokrati (vilken roll och funktion demokrati har i samhället), för demokrati (man förmedlar demokratiska värden) och genom demokrati (man har demokratiska samtal i undervisningen) (Flennegård 2023: 18). Enlig Lange (2008: 78–82) är TLH en mycket bra utgångspunkt för diskussioner om moraliska och etiska frågor. TLH bidrar till en bättre förståelse av hur folkmord sker, varför hatbrott förekommer och varför rasism och nynazism existerar i dagens samhälle (Österberg 2019: 119).

I ämnets kurslitteratur står det relativt mycket om metoder som svenska lärare använder i sitt pedagogiska arbete. Wibaeus (2010: 184–186) märker att lärare använder olika metoder i undervisningen om Förintelsen. Vissa fokuserar på nazisternas

brutalitet för att väcka starka känslor, andra jämför med andra folkmord för att ge ett analytiskt perspektiv. Vissa betonar propaganda, nazismens framväxt eller psykologiska mekanismer bakom folkmord. Andra lyfter Förintelsen som en följd av diktatur och brist på demokratiska rättigheter. Ammerts studie (2011) visar att svenska historielärare lägger stor vikt vid Förintelsen i undervisningen. De fokuserar inte bara på fakta, utan även på historisk kontext och processer för att hjälpa eleverna förstå och reflektera. Undervisningen kan även innehålla personliga reflektioner kopplade till demokrati och mänskliga rättigheter, samt jämförelser med andra folkmord. Vanliga metoder är filmvisning, diskussioner, studiebesök och möten med överlevande – allt för att knyta historien till dagens samhälle (Ammert 2011: 88). Österberg (2019: 123–124) märker två främjande faktorer i TLH, nämligen att besöka före detta koncentrations- och förintelseläger samt att lyssna till överlevandes vittnesmål. Båda inkluderar starka känslor och upplevelser av autenticitet. Österberg hänvisar även till andra forskare vilka understryker vikten av användning av inspelade vittnesmål i TLH¹.

3. Begränsningar och utmaningar inom TLH

I en studie av Lange (2008: 79–82) framkommer att lärare upplever en brist på kunskap samt efterfrågar mer undervisningsmaterial – ett behov som bland annat Forum för levande historia och Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA) senare har försökt tillgodose. Studien visar även att lärarna upplever tidsbrist som ett hinder för att kunna fördjupa Förintelseundervisningen. Flera studier pekar på en bristande kunskap bland lärare när det gäller judisk kultur och judiskt liv, både före och efter Förintelsen (Katzin 2021). Kleg (1995: 6) betonar att kunskap om antisemitismens historiska utveckling är en förutsättning för att förstå Förintelsen. I avsaknad av denna kontext riskerar Förintelsen att framställas som en isolerad händelse utan förankring i tidigare historiska processer.

Enligt Foster (2013: 1–2) kan lärarens bristande kunskaper om Förintelsen i vissa fall bidra till att antisemitiska föreställningar omedvetet reproduceras i undervisningen. Studien visar även att undervisningen ofta präglas av ett starkt fokus på förövarna, vilket riskerar att reducera judarna till en anonym och passiv offergrupp, utan att synliggöra deras individuella erfarenheter, röster eller motstånd. Alvén, Karlsson och Sjöland (2022) drog en ganska överraskande slutsats i en studie där de analyserade proven från det nationella provet som svenska ungdomar

¹ Assmann, A. och J. Brauer. (2011). Bilder, Gefühle, Erwartungen. Über die emotionale Dimension von Gedenkstätten und den Umgang von Jugendlichen mit dem Holocaust. *Geschichte und Gesellschaft* 37(1): 72–103; Bothe, A. och R. Sperling. (2013). Trauma und Emotion im virtuellen Raum. Historisches Lernen über die Shoah mit virtuellen Zeugnissen. I: J. Brauer och M. Lücke (red.). *Emotionen, Geschichte und historisches Lernen. Geschichtsdidaktische und geschichtskulturelle Perspektiven*. Göttingen: V & R unipress.

genomför i slutet av grundskolan. En fjärdedel av eleverna kunde inte ange två orsaker till Förintelsen, trots att ämnet prioriteras i svensk undervisning. Däremot beskrev de nazisternas grymheter och offrens lidande känslomässigt och visade medkänsla. Forskarna menar att undervisningen lägger för stor vikt vid den moraliska sidan, vilket gör det svårt för eleverna att svara på vetenskapliga frågor. Detta visar lärarnas utmaning att balansera moraliska och vetenskapliga perspektiv i Förintelseundervisningen.

TLH betraktas som ett av de viktigaste verktygen för att motverka antisemitism i demokratiska samhällen. Bachner (2004) uppfattar antisemitism som ett gemensamt europeiskt fenomen, också väl förankrat i Sverige. Konferensen *Malmö International Forum on Holocaust Remembrance and Combatting Antisemitism*, som anordnades 2021, resulterade i att 43 regeringsdelegationer utfäste sig att vidta politiska åtgärder för att strategiskt motverka antisemitism (Flennegård 2023: 28). Dagens politiska åtgärder och uttalanden pekar på en ökning av antisemitiska uttryck i Sverige och de kallas även av Sveriges statsminister för ”en våg av antisemitism” (Kristersson 2023). Mattsons rapport (Mattsons et al. 2024: 90) bekräftar att judar i Sverige upplever en kraftigt ökad antisemitism i samhället efter den 7 oktober 2023 (krigets utbrott mellan Israel och Hamas i Gaza). Man kan förmoda att många vill se TLH som ett effektivt verktyg för att motverka antisemitism vilken i den nazistiska ideologin var drivkraften bakom Förintelsen. Men det finns rapporter och studier som bekräftar att det finns svaga kopplingar mellan THL och kunskap om antisemitism. Enligt Eckmann (2010: 7) resulterar undervisning om Förintelsen inte nödvändigtvis i minskade antisemitiska eller främlingsfientliga attityder bland elever. Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE 2007) påpekar att medvetenhet om att Förintelsen har ägt rum inte utesluter förekomsten av antisemitiska attityder, utan att dessa företeelser kan samexistera. Det finns även en risk att de positiva effekter som observerats av Förintelseundervisning är av tillfällig karaktär. I en studie av Cowan och Maitles framhålls att detta delvis kan förklaras av elevers tendens att betrakta antisemitism som ett historiskt fenomen, samt av en uppfattning att judar i dagens samhälle inte tillhör en utsatt grupp. Samtidigt framgår det att undervisningen om Förintelsen inte alltid innefattar en förklaring av antisemitism som företeelse, och sällan behandlar dess roll som en drivande orsak till folkmordet. Avsaknaden av en sådan förståelse riskerar att leda till att eleverna inte får en fördjupad eller adekvat bild av Förintelsen och dess underliggande mekanismer (Maitles och Cowan 2007: 431–444). Flera studier har även visat att läroböcker brister i att skildra det judiska livet före Förintelsen samt att de inte tydligt framhåller antisemitism som en bakomliggande orsak till desamma (Jackson 2013: 11–13). Pistone (Pistone 2021: 87–88, Pistone et al. 2024: 17–18) anger att termen ”antisemitism” endast nämns i förbigående eller inte alls i studierna om TLH:s utbildningsresultat. I stället står mänskliga rättigheter i allmänhet eller rasism och homofobi i fokus. Forskare märker följaktligen ett stort behov av undervisning om antisemitism i dag och hur den kan förebyggas. Det är värt att notera att för

närvarande pågår ett forskningsprojekt ”Lärande, förebyggande och konsekvenser av antisemitism i svensk skola” vars syfte är att forska om hur undervisning om antisemitism är anordnad och vilken kunskap om judar, judendom och antisemitism som reproduceras i svenska skolor².

4. Förintelsens minnesplatser och studieresor

År 2009 genomförde FLH på uppdrag av FRA, en studie om minnesplatserns roll i undervisningen om Förintelsen och mänskliga rättigheter för ungdomar inom EU. Studien av 22 institutioner i 10 EU-länder undersökte om Förintelseutbildning på minnesplatser kopplas till mänskliga rättigheter och påverkar ungas förståelse för dessa. Resultatet visade att minnesplatser främst förmedlar historia och sällan integrerar mänskliga rättigheter, på grund av brist på utbildad personal och tid. Rapporten menar att skolorna måste stå för huvuddelen av kopplingen, medan besök på minnesplatser kan stödja undervisningen (FRA 2011: 97–101).

Enligt Flennegård (2023: 19) växte studieresor till Förintelsens minnesplatser fram som en gräsrotsrörelse och är ett unikt fenomen i svensk skola. De genomförs som följd av lärares och elevers engagemang trots att det inte finns några specifika direktiv eller reglering i styrdokumentet. Enligt uppgifter före pandemin har ungefär var fjärde svensk tjugåring varit på besök vid museet och minnesplatsen Auschwitz-Birkenau, huvudsakligen i samband med sin grundskole- eller gymnasieutbildning (Flennegård 2018). Studieresornas syfte är huvudsakligen att fostra eleverna i demokratiska grundvärderingar. Däremot hamnar förklarande perspektiv, såsom antisemitismens roll som drivkraft i Förintelsen, oftast i undervisningens utkanter. Detsamma gäller även kopplingen av undervisningens innehåll till Förintelsens specifika historiska kontext. Detta leder till att fördjupad kunskap om antisemitism ofta förbises i undervisningen (Flennegård 2024: 7–8). Flennegård (2024: 90) konstaterar att ”arbetet med de svenska studieresorna tenderar att sakna förklarande ansatser och historisk contextualisering. Eftersom Förintelsen förstås som en mänsklig katastrof som tillhör det förflutna, och syftet med studieresorna är att illustrera vikten av demokrati i nutid, tilldelas antisemitism en mycket begränsad relevans”. Denna praktik, av forskaren benämnd som ”de-judaifikation av Förintelsen” leder till att studieresor till minnesplatser inte kan vara ett särskilt effektivt verktyg för att motverka antisemitism bland dagens ungdomar (Flennegård 2024: 90). Brist på förklarande didaktiska metoder anses vara en generell tendens inom svensk TLH (Alvén et al. 2022: 67–92). Trots detta skapar elever kausala

² Projekttiden är 2023–2025 och dess deltagare är Segerstedtsinstitutet, Malmö universitet, Uppsala universitet, FLH, <https://mau.se/forskning/projekt/larande-forebyggande-och-konsekvenser-av-antisemitism-i-svensk-skola/> [hämtad: 10.02.2025].

samband, vilket leder till en ytlig förståelse av de bakomliggande orsakerna till Förintelsen (Flennegård 2024: 89).

Flennegård (2024: 77–78) märkte att de flesta didaktiska strategier som tillämpas under studieresorna till minnesplatser syftar till att utbilda om demokrati och framställa Förintelsen som en kränkning av demokratiska värden. En överordnad strategi är att fokusera på offrens lidande och väcka starka känslor samt elevernas empati. Centrala demokratiska värden betonas: människolivets okränkbarhet, allas lika värde och mänskliga rättigheter. En annan strategi är att uppmana eleverna att inspireras av historiska förebilder och deras moraliska handlingar för att försvara demokratiska värden. En annan metod tonar ner skillnader mellan offren och eleverna. Offergrupper särskiljs inte, utan presenteras som ”människor”, och judarnas roll som primära offer betonas inte. En följd blir att pedagogiska metoder för att förklara orsakerna bakom och genomförandet av Förintelsen i stort sett åsidosätts. Antisemitismen ges i detta sammanhang en minimal, om ens någon, betydelse. Även Pistone (Pistone et al. 2024: 17) konstaterar i sin redovisning att antisemitism sällan är i fokus inom TLH-studier.

För närvarande kan man observera åtgärder från svenska institutioner som syftar till att motverka denna situation och att utbilda om orsakerna till Förintelsen samt stödja lärarnas arbete i att integrera undervisningen om antisemitism i lärandet om Förintelsen. Hösten 2024 startade Segerstedtinstitutet vid Göteborgs universitet, tillsammans med Sveriges Museum för Förintelsen, en kurs för pedagoger om Förintelsens historia, minnesplatser och undervisning. Kursen tar även upp demokrati, tolerans, antisemitism och extremism. Christer Mattson, föreståndare för Segerstedtinstitutet, är en uppskattad lärare och forskare inom området.

5. Skolexterna myndigheter och organisationer

Svenska pedagoger har i dag tillgång till en rad guider, handböcker och digitala resurser som kan stödja undervisningen på olika sätt (Eckmann och Stevick 2017: 85). Materialet tillhandahålls av en mängd statliga myndigheter och organisationer vilka stödjer pedagogernas insatser. Det ovan nämnda Forum för levande historia (FLH) erbjuder undervisningsmaterial som är till hjälp för TLH i olika åldersgrupper samt utbildningar för lärare som höjer deras yrkeskompetens. FLH listar även svenska institutioner som i sina arkiv har samlingar med vittnesmål från Förintelsen (Forum för levande historia c,d,e, u.å.).

En annan organisation som stödjer TLH är Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA) (Svenska kommittén mot antisemitism a, u.å.) vars syfte är att motverka antisemitism och andra former av rasism samt att sprida kunskap om dessa. SKMA anordnar seminarier om antisemitism, rasism, nazism och Förintelsen, och har tillsammans med europeiska partners (bl.a. POLIN i Warszawa) tagit fram utbildningsmaterialet *Eternal Echoes* med vittnesmål, dokument, bilder och

diskussionsunderlag. Lena Jersenius, tidigare kanslichef, har gjort stora insatser för TLH genom föreläsningar och studieresor till Förintelsens platser i Europa samt relaterade platser i Israel, och har prisats för sitt pedagogiska arbete (Svenska kommittén mot antisemitism b,c, u.å.).

6. Analysresultat av utvalda TLH:s projekt

I artikelns empiriska del visas exempel på två erfarna pedagoger som har gjort speciella insatser inom TLH vilka överskrider en vanlig undervisning om Förintelsen i klassrummet. Slutsatserna som presenteras drogs på basen av intervjufrågor som lärarna ombads att svara på samt av undervisningsmaterial och program för minnesresor vilka skickades i samband med forskning för denna artikel.

Mikael Enoksson lär ut om Förintelsen på grundskolenivå (åk 7–9) på Lillåns skola i Örebro sedan 2000. Han deltog i en av SKMA arrangerade kurser i Israel om Förintelsen, gick en ettårig utbildning anordnad av Levande historia samt var med i flera SKMA:s studieresor till Polen, Vitryssland, Ukraina, Österrike, Lettland och Litauen. 2010 skapade Enoksson ett didaktiskt projekt ”Skuggor från det förflutna” i vilket han använde Örebros lokalhistoria för att skapa intresse för Förintelsen bland sina elever. Grunden till projektet var ett beredskapssjukhus för flyktingar som anordnades i Örebro i slutet av andra världskriget. Våren och sommaren 1945 kom 245 polska och judiska kvinnliga koncentrationslägerfångar till beredskapssjukhuset där de fick hjälp och vård. Enokssons projekt involverade elever på Lillåns skola vilka med hjälp av arkivbesök och fotograferade dokument, som läraren fick tag på i arkiv, konstruerade livsberättelser av kvinnor på beredskapssjukhuset i Örebro samt letade efter uppgifter om platser och händelser som fanns i kvinnornas levnadsöden. Projektets didaktiska syften var att göra eleverna till en del av historien, att stärka förmåga till empati samt att förbättra källkritik, utveckla historisk förståelse och fokusera deras arbete underförstått på mänskliga rättigheter. Elevernas sammanfattade texter, elevövningar samt mycket annat historiskt material (bl.a. ögonvittnen) publicerades på webbsidan (www.skuggorfrandetforflutna.se) vilken blev ett värdefullt pedagogiskt redskap och en riktig informationsportal. Till största delen präglas Enokssons undervisningsmaterial av genomsökningar av digitala arkiv och arbete med källmaterial. Källorna i sitt sammanhang ger fragment till en livsberättelse vilken rekonstrueras och återberättas. Därigenom uppnås TLH: syften vilka är ”att utifrån historiska fakta och moraliska överväganden ta ställning för demokratiska värden” och ”att förstå att undervisning om det förflutna kan handla om oss själva och vårt eget samhälle”³.

2010 och 2011 genomförde Enoksson, med samarbete och stöd av SKMA och Olof Palmes minnesfond, två toleransresor till autentiska platser från Förintelsen

³ Personlig kommunikation, datafiler erhållna via mejl från Mikael Enoksson [9.02.2025].

i Polen under vilka svenska elever (åk 9) besökte Bodzentyn, Starachowice, Oświęcim (Auschwitz) och Kraków. Att bege sig till Auschwitz-Birkenau och Kraków är vanligt för svenska minnesresor till Polen men det kan verka tankeväckande med besöket till Bodzentyn. Anledningen till att besöka Bodzentyn, en småstad i sydöstra Polen, var dess historiska koppling till Förintelsen. Strax före andra världskrigets utbrott utgjorde judar en tredjedel av befolkningen i staden (Det judiska livet i Bodzentyn 2021). I närheten av Bodzentyn, och senare även i gettot, bodde också en ung judisk pojke Dawid Rubinowicz, som skrev sin dagbok i anteckningsböcker från skolan mellan åren 1940 och 1942 (Stańczak-Wislicz 2007; Stockholm University u.å.). Dagboken gavs ut 1960 i Polen och översattes redan samma år till flera andra språk (utgiven i Sverige av Bonniers 1960). Dawids dagbok blev ett unikt vittnesmål om judarnas förföljelser, restriktioner och till slut tvångsförflyttning och deportation till en okänd plats (enligt arkivmaterial och vittnesbörd fördes Dawid och hans familj till dödsläget i Treblinka) (Bodzentyn.net a, u.å.). Med initiativ från Max Safir (Bodzentyn.net b, u.å.) (född i Bodzentyn, överlevande från Kielce) tog SKMA kontakt med Dawid Rubinowicz Society vilket resulterade i toleransresor då Enoksson samarbetade med elever på två skolor i Bodzentyn (Svenska kommittén mot antisemitism d, u.å.). Polska elever och lärare berättade om Bodzentyns historia, vad som hände under andra världskriget, visade monumenten och den judiska begravningsplatsen. Ungdomarna studerade tillsammans vilket inflytande den nazistiska ockupationen utövade på befolkningen i Bodzentyn samt läste ur Dawids dagbok och också andra vittnesmål. De pratade om viktiga samhällsfrågor utifrån en historisk erfarenhet. ”Detta samarbete ger ett helt annat perspektiv på Förintelsen och hur denna påverkade lokalsamhället. Vad är ett samhälle? Vad är en människa? Och vad betyder det som hänt för oss i dag?” (Enokssons rapport 2010). Enoksson understryker i sin slutrapport att ett pedagogiskt resultat av elevresan var att åskådliggöra konsekvenser av rasism och nyttan av tolerans samt att få en helt annan förståelse för den europeiska historien (”nyttan av internationell förståelse”).

En annan enormt engagerad i TLH pedagog är Ewa Wymark, lärare på Södra Vätterbyggdens folkhögskola (Svf) i Jönköping, textförfattare till bl.a. en överlevnadsberättelse av Max Safir (*Bäste herrn, låt mig få leva*, XP Media, 2012), medverkande och projektledare för flera av SKMA:s projekt, samt föreläsare med fokus på överlevandes berättelser från Förintelsen och Gulag. Sedan 2008 har hon gjort egna studier och efterforskningar om den tidigare judiska befolkningen i Bodzentyn i Polen och samlat omfattande material i ämnet. Insatsen resulterade i att Wymark skapade webbsidan www.bodzentyn.net där personliga berättelser och historiska fakta om judar i Bodzentyn presenteras. ”The Site commemorates the lost Jewish community of Bodzentyn. It is a monument built with pictures and words” (Bodzentyn.net c, u.å.). Wymark fokuserade även på Dawid Rubinowicz dagbok. Pedagen gjorde en särskild studie, där hon jämförde vittnesmål från judar som upplevt tiden i gettot i Bodzentyn, med anteckningarna i dagboken. Resultatet blev en komparativ studie (*Pamiętnik Dawida Rubinowicza — Bodzentyn 1939–1942*.

Studium porównawcze. Towarzystwo Dawida Rubinowicza, Bodzentyn, 2010). 2025, tillsammans med Agata Wicenciak-Szulc, översatte hon på nytt Dawid Rubinowicz dagbok till svenska. Wymark var engagerad i att anordna en resa till Polen i Dawids fotspår som genomfördes i april 2025. Wymarks avsikt var att efter resan skapa en resehandledning som andra pedagoger kunde bygga vidare på. Med på resan var även andra lärare verksamma inom TLH samt studerande på SvF. Programmet inkluderade besök i städer med minnesplatser och museer för Förintelsen: Warszawa, Treblinka, Starachowice-Wierzbnik, Kielce och Bodzentyn. Under vandringen i Bodzentyn kopplades utdrag ur Dawids dagbok till andra vittnesmål. Deltagarna deltog i workshoppar och tränade på att se olika perspektiv på Förintelsens aktörer, såsom förövare, åskådare, räddare och offer. Resans syfte var att öka deltagarnas förståelse av Förintelsen, ge en vidgad kunskap om det judiska livet i Polen som förstördes, visa stegen i hur förföljelser och massmord planerades och genomfördes, samt konsekvenserna av detta. Metoder användes som främjade kritiskt tänkande och reflektion, och deltagarna gavs tid att reflektera över det individuella och kollektiva ansvaret för medmänniskan. Ett av syftena var att medverkande i resan ”fick en djupare insikt och kunskap om antisemitism och hur den kom till uttryck både före, under och efter Förintelsen”. Som en del av utvärderingen av läranderesultatet och studieresans förlopp ombads deltagarna att skapa föreställningskartor både före och efter resan. Jämförelsen av dessa kartor visade tydligt att deras förståelse av Förintelsen hade fördjupats avsevärt. Deltagarna visade på mer detaljerad kunskap om systematiken och organisationen av folkmordet, motståndsrörelsens verksamhet, konsekvenserna av förlusten av judiska samhällen samt vikten av att vårda minnet. Deras insikter om antisemitism hade också till viss del ökat. Efter resan visade deltagarna också mer nyanserade och reflekterande perspektiv på förövare och offer (Bodzentyn.net d, u.å.). Detta visar tydligt på att resan realiserar ett önskvärt lärandemål i TLH som Flennegård (2024) märker saknas i dagens svenska minnesresor.

Slutord

Förintelsen utgör i dag centrala och obligatoriska moment i historieundervisningen i grundkolan i Sverige. Undervisning om Förintelsen omfattar statens demokratiuppdrag och att dra lärdomar från dåtiden för framtiden. Förintelseundervisningen har dock sina begränsningar och utmaningar i flera områden. Det största problemet verkar vara att kunskaper om antisemitism förbigås i TLH. Lärarnas bidrag har ändå stor betydelse för TLH:s utveckling och framgång. I analysresultatet visades pedagogernas insatser som tyder på stort intresse och engagemang i TLH vilka överskrider en vanlig lärares arbetsuppgifter inom området. Sökning och analys på arkiv samt utnyttjande av historiska källor och även lokalhistoria möjliggör att skapa ett unikt undervisningsmaterial i TLH. Användning av den autentiska platsens kraft under minnesresorna bidrar till att nå lärandemål avsedda för TLH.

Referenser

- Alvén, F., K. Karlsson och M. Sjöland. (2022). Den vetenskapliga frågan och det moraliska svaret: Förintelsen i elevers kunskaps- och föreställningsvärldar. *Scandia: Tidskrift för Historisk Forskning* 88(1): 67–92. <https://doi.org/10.47868/scandia.v88i1.24207>.
- Ammert, N. (2011). *Om vad och hur 'må' ni berätta?: undervisning om Förintelsen och andra folkmord*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Ammert, N. (2015). On genocide and the Holocaust in Swedish History teaching. *Historical Encounters: A Journal of Historical Consciousness, Historical Cultures, and History Education* 2(1): 58–69.
- Bachner, H. (2004). *Återkomsten: antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bruchfeld, S. och P. Levine. (2015). *...om detta må ni berätta...* Stockholm: Forum för levande historia.
- Eckmann, M. (2010). Exploring the relevance of Holocaust education for human rights education. *Prospects* 40(1): 7–16. <https://doi.org/10.1007/s11125-010-9140-z>.
- Eckmann, M. och D. Stevick. (2017). General introduction. I: M. Eckmann, D. Stevick och J. Ambrosewicz-Jacobs (red.). *Research in teaching and learning about the Holocaust: A dialogue beyond borders*. Berlin: Metropol Verlag.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2011). Discover the past for the future: The role of historical sites and museums in Holocaust education and human rights education in the EU. Luxembourg. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1791-FRA-2011-Holocaust-Education-Main-report_EN.pdf [hämtad: 8.02.2025].
- Flennegård, O. (2018). Besöksmål Auschwitz: Om svenska resor för elever till Förintelsens minnesplatser. Forum för levande historia. <https://www.levandehistoria.se/wp-content/uploads/2022/12/Besoksmal-Auschwitz-Om-svenska-resor-for-elever-till-Forintelsens-minnesplatser.pdf> [hämtad: 5.01.2025].
- Flennegård, O. (2023). *Uppdrag: Historia och demokrati. Perspektiv på studieresor till Förintelsens minnesplatser*. Doktorsavhandling, Gothenburg: University of Gothenburg.
- Foster, S. (2013). Teaching about the Holocaust in English Schools: Challenges and Possibilities. *Intercultural Education* 24(1–02): 133–148. <https://doi.org/10.1080/14675986.2013.772323>.
- Holmila, A. och K. Kvist Geverts. (2011). On Forgetting and Rediscovering the Holocaust in Scandinavia: Introduction to the special issue on the histories and memories of the Holocaust in Scandinavia 2. *Scandinavian Journal of History* 36(5): 520–535. <https://doi.org/10.1080/03468755.2011.629359>.
- International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) (2019). *Rekommendationer om undervisning och lärande om Förintelsen*. https://holocaustremembrance.com/wp-content/uploads/2023/09/IHRA-rekommendationer-for-undervisning-och-larande-om-Forintelsen_0.pdf [hämtad: 5.02.2025].
- Jackson, D. (2013). 'But I still Don't Get Why the Jews': Using Cause and Change to Answer Pupils' Demand for and Overview of Antisemitism. *Teaching History* 153: 11–17.
- Karlsson, K.G. (2008). *Med folkmord i fokus. Förintelsens plats i den europeiska historiekulturen*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Katzin, M. (2021). Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. Malmö: Malmö Stad. <https://vardemokrati.se/wp-content/uploads/2021/02/Skolgardsrasism-konspirationsteorier-och-utanforskap-slutversion.pdf>.
- Kleg, M. (1995). Anti-Semitism: Background to the Holocaust, *Social Education* 59: 334–338.
- Kristersson, U. (2023). "Antisemitism är en skamfläck för vårt land". <https://www.regeringen.se/debattartiklar/2023/11/antisemitism-ar-en-skamflack-for-vart-land/> [hämtad: 20.01.2025].

- Lange, A. (2008). *En undersökning om lärares erfarenheter av och uppfattningar kring undervisning om förintelsen*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Maitles, H. och P. Cowan. (2007). Making the Links: The Relationship Between Learning About the Holocaust and Contemporary Anti-Semitism. I: A. Ross (red.). *Citizenship Education in Society*. London: CiCe, s. 431–444.
- Mattsson, Ch., R. Andersson Malmros och M. Sager. Antisemitism i Sverige efter den 7 oktober. Upplevelser och konsekvenser. Rapport 13. Göteborgs universitet, Segerstedtinstitutet. <https://www.gu.se/sites/default/files/2024-09/Antisemitism-i-Sverige-efter-7-oktober.pdf> [hämtad: 10.02.2025].
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). (2007). *Addressing Anti-Semitism: Why and How? A Guide for Educators*. <https://www.osce.org/files/f/documents/c/3/29890.pdf> [hämtad: 5.05.2025].
- Pearce, A. (2020). Challenges, Issues and Controversies: The Shapes of ‘Holocaust Education’ in the Early Twenty-First Century. I: S. Foster, A. Pearce och A. Pettigrew (red.). *Holocaust education: Contemporary challenges and controversies*. University College London. https://muse.jhu.edu/pub/354/oa_edited_volume/chapter/2777944/pdf [hämtad: 3.01.2025].
- Persson, B. (2011). *Mörkrets hjärta i klassrummet: historieundervisning och elevers uppfattningar om förintelsen*. Kandidatuppsats, Lund: Lunds universitet. https://lucris.lub.lu.se/ws/portal-files/portal/7671908/morkrets_hjarta_i_klassrummet.pdf [hämtad: 4.02.2025].
- Pistone, I., L.M. Andersson, A. Lidström, C. Mattsson, G. Nelhans, T. Pernler, M. Sager och J. Sivenbring. (2021). Education after Auschwitz. Educational outcomes of teaching to prevent antisemitism. Segerstedtinstitutet Rapport 10. Göteborgs universitet, Segerstedtinstitutet. https://www.gu.se/sites/default/files/2021-10/Education%20after%20AuschwitzX_0.pdf [hämtad: 2.02.2025].
- Pistone I., L.M. Andersson, A. Lidström, G. Nelhans, T. Pernler, J. Sivenbring, M. Sager och Ch. Mattson. (2024). Teaching and learning about the Holocaust: a systematic scoping review of existing research. *Holocaust Studies* 30(1): 1–21. <https://doi.org/10.1080/17504902.2023.2245282>.
- Stańczak-Wislicz K. (2007). „Pamiętnik Dawida Rubinowicza” jako zapis świata rozbitego. *Kultura i Społeczeństwo*, rok LI, nr 2. <https://czasopisma.isppan.waw.pl/kis/article/view/2258/1745> [hämtad: 14.02.2025].
- Tureby M. och K. Wagrell. (2020). *Vittnesmål från Förintelsen och de överlevandes berättelser*. Stockholm: Forum för levande historia.
- von Borries, B. (2017). Learning and teaching about the Shoah: Retrospect and prospect. *Holocaust Studies* 23(3): 425–440. <https://doi.org/10.1080/17504902.2017.1298348>.
- Wibaeus, Y. (2010). *Att undervisa om det ofattbara: En ämnesdidaktisk studie om kunskapsområdet Förintelsen i skolans historieundervisning*. (serie: Doktorsavhandlingar från Pedagogiska institutionen). Doktorsavhandling, Stockholm: Stockholms universitet.
- Österberg, O. (2019). *Uppfattningar om Förintelsen: 20 år efter informationsinsatsen Levande Historia*. Stockholm: Forum för levande historia.

Internetkällor:

- Bodzentyn.net a. (u.å.). <https://www.bodzentyn.net/testimonies-and-recollections/dawid-rubinowicz> [hämtad: 10.02.2025].
- Bodzentyn.net b. (u.å.). <https://www.bodzentyn.net/testimonies-and-recollections/max-safir> [hämtad: 10.02.2025].
- Bodzentyn.net c. (u.å.). <https://www.bodzentyn.net/resources/about-us> [hämtad: 10.02.2025].

- Bodzentyn.net d. (u.å.). <https://www.bodzentyn.net/resources/holocaust-study-tour> [hämtad: 16.06.2025].
- Det judiska livet i Bodzentyn. (2021). *ETERNAL ECHOES*. https://www.eternalechoes.org/application/files/3016/5580/7155/Artikel_1_Max_Safir_ORG.pdf [hämtad: 3.02.2025].
- Enokssons rapport. (2010). *Olof Palmes minnesfond*. <https://www.palmefonden.se/?grants=klass-9f-lillans-skola-orebro-17-000-kronor-att-forsta-det-ofattbara-den-slingrande-vagen-mellan-lillan-och-auschwitz> [hämtad: 9.02.2025].
- Forum för levande historia a. (u.å.). <https://www.levandehistoria.se/om-oss/var-verksamhet/internationellt-samarbete> [hämtad: 3.02.2025].
- Forum för levande historia b. (u.å.). <https://www.levandehistoria.se/om-oss/var-verksamhet> [hämtad: 3.02.2025].
- Forum för levande historia c. (u.å.). <https://www.levandehistoria.se/for-skola> [hämtad: 20.01.2025].
- Forum för levande historia d. (u.å.). <https://www.levandehistoria.se/kompetensutveckling> [hämtad: 20.01.2025].
- Forum för levande historia e. (u.å.). <https://www.levandehistoria.se/fakta/forintelsen/vittnesmal-fran-forintelsen/samlingar-av-vittnesmal> [hämtad: 15.02.2025].
- Skolverket. (u.å.). <https://www.skolverket.se/undervisning/grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-grundskolan/laroplan-lgr22-for-grundskolan-samt-for-forskoleklassen-och-fritidshemmet?url=907561864%2Fcompu> [hämtad: 15.01.2025].
- Stockholm University. (u.å.). <https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A775621&dsid=-5247> [hämtad: 14.02.2025].
- Svenska kommittén mot antisemitism a. (u.å.). <https://skma.se/> [hämtad: 12.02.2025].
- Svenska kommittén mot antisemitism b. (u.å.). <https://skma.se/2019/06/lena-jersenius-prisad-for-pedagogiska-insatser/> [hämtad: 12.02.2025].
- Svenska kommittén mot antisemitism c. (u.å.). <https://skma.se/2024/12/regeringen-tilldelade-lena-jersenius-medalj/> [hämtad: 12.02.2025].
- Svenska kommittén mot antisemitism d. (u.å.). <https://skma.se/2011/06/svenska-och-polska-elever-i-unikt-samarbete/> [hämtad: 6.02.2025].
- Sveriges museum om Förintelsen. (u.å.). <https://museumforintelsen.se/om-museet/> [hämtad: 15.01.2025].